

הסוגיא העשרים – רבא לבניה (ח ע"ב)

- [1] אמר להו רבא לבניה: כשאתם חותכין בשר – אל תחתכו על גב היד;
- [2] איכא דאמרי משום סכנה ואיכא דאמרי משום קלקול סעודה.
- [3] ואל תשבו על מטת ארמית;
- [4] ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין.
- [5] ואל תשבו על מטת ארמית: איכא דאמרי לא תגנו בלא קריאת שמע ואיכא דאמרי דלא תנסבי גיורתא, ואיכא דאמרי ארמית ממש, ומשום מעשה דרב פפא.
- [6] דרב פפא אזל לגביה גויה. הוציאו לו מטה, אמרו לו: שב. אמר להן: איני יושב עד שתגביהו את המטה. הגביהו את המטה ומצאו שם תינוק מת. מכאן אמרו חכמים: אסור לישוב על מטת ארמית.
- [7] ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין: מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור לו לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. אמר אביי: ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא, אבל איכא פתחא אחרינא – לית לן בה. ולא אמרן אלא דליכא בי כנישתא אחרינא, אבל איכא בי כנישתא אחרינא – לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא דרי טונא ולא מנח תפילין, אבל איכא חד מהנך – לית לן בה.
- [8] תניא, אמר רבי עקיבא: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים – כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא על גבי השולחן; כשנושקין אין נושקין אלא על גב היד; וכשוועצין אין יועצין אלא בשדה.
- [9] אמר רב אדא בר אהבה: מאי קראה? וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו (בראשית לא ד).
- [10] תניא, אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים – הן צנועין באכילתן; וצנועין בבית הכסא; וצנועין בדבר אחר.
- [11] "אני צויתי למקודשי" – תני רב יוסף: אלו הפרסיים, המקודשין ומזומנין לגיהנם.

א. שלושה דברים שאמר רבא לבניו, מהם אחד בענין היתוך בשר, ודיונים בכל אחד מהם

ב. ברייתות בענין המדיים והפרסים עם התייחסות להיתוך בשר, ודיון קצר בראשונה

מסורת התלמוד

[1-2] השווה בבלי חולין קה ע"ב, קז ע"ב. [7] השווה לעיל, סוגיא טו, "א"ר חלבו א"ר הונא", ו ע"ב. [8] השווה בראשית רבה עד ב; קהלת רבה ז כג; תנחומא א חקת ו; תנחומא בובר ויצא כד, חקת יא. [10] הנגד בבלי מגילה יא ע"א; קידושין עב ע"א; עבודה זרה ב ע"ב; כתובות מה ע"א.

רש"י

משום סכנה שלא יקוץ ידו. משום קלקול סעודה אף בחבורה קטנה יצא דם וילכלך את המאכל וימאס את המסובין. בלא קריאת שמע שתהא מטתך דומה למטת ארמית. ארמית ממש על מטת ארמית. מעשה דרב פפא שאמרה לו שב על המטה והיה בנה מת מוטל עליה, והיתה רוצה להעליל עליו ולומר שישב עליו והרגו. אסור לעבור וכו' שנראה כמבריה עצמו מפתח בית הכנסת שבמזרח. על גב היד את יד חברו הוא נושק, ודרך חשיבות הוא זה, מפני הרוק. אלא בשדה דאמרי אינשי אזנים לכותל. בדבר אחר תשמיש. אני צויתי למקודשי במפלת בבל כתיב, אני צויתי את מלכי פרס ומדי לבא ולהשחיתה.

תקציר הסוגיא

בדומה לצוואת אביי בסוגיא הקודמת, מובאת בחלק א של סוגיא זו צוואה משולשת של רבא לבניו: "כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד... ואל תשבו על מטת ארמית, ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין". כל אזהרה זוכה לדיון, ובין היתר מוצגים שלושה פירושים ל"אל תשבו על מטת ארמית" – לא ללכת לישון ללא קריאת שמע, לא להתחתן עם גיורת, והפירוש המילולי, המתפרש בתוספת לסוגיא על רקע הפללת רצה. בחלק ב מוצגות ונידונות שתי ברייתות בעניין התנהגות המדיים והפרסים, משום שהנהוג המדיי הראשון, המוזכר בברייתא הראשונה, הוא חיתוך בשר על גבי השולחן.

בדיון מוצע שאזהרתו המקורית של רבא לבניו היתה נגד חיתוך הבשר ביד (ולא על גבי היד); רבא ביקש מבניו להשתמש בסכין, וכך יש להבין גם את המנהג הפרסי, כפי שעולה מעיון במקבילות. טריפת האוכל בידיים יש בה משום סכנת רוח רעה, כפי שעולה ממימרת אביי בחולין קה ע"ב. הפירוש מרחיב גם בעניין התפתחות הפרשנות לרעיון "מטת ארמית" בסוגיא.

מבנה הסוגיא ומהלכה

הסוגיא שלנו היא האחרונה בחטיבת האגדה הראשונה בפירקין, שהשתרעה מסוגיא יא ועד לסוגיא שלנו, סוגיא כ. כפי שטענו לעיל, בדיון בסוגיא יח, "בית הכנסת", מטרתו העיקרית של בעל חטיבת האגדה היתה להציע בסוף החטיבה את הדעות השונות בנוגע לתפילה בציבור וחובת היחיד כלפי קריאת התורה, דעות הבאות לידי ביטוי בשתי הסוגיות הקודמות, יח ו-יט. סוגיא כ היא סוגיית מעבר משתי בחינות: היא מחזירה את הדיון לעניין קריאת שמע, ובמיוחד קריאת שמע בלילה לפני השינה [5], שהוא העניין שבו נפתחה חטיבת האגדה בפירקין בסוגיית המעבר שלתוך החטיבה (סוגיא י), והוא גם העניין הנידון מבחינה הלכתית בסוגיא הבאה, סוגיא כא. אך הסוגיא שלנו היא גם, יחד עם הסוגיא הקודמת, חזרה להלכה מענייני האגדה שבסוגיות הקודמות. כמו הסוגיא הקודמת, שעסקה בהשתתפות הפרט בקריאת התורה ובהשלמת הפרשיות על ידי הפרט, עניינים שעל התפר שבין הלכה לאגדה, כך גם מקצת העניינים הנידונים בסוגיא שלנו הם על גבול ההלכה והאגדה: "אל תשבו על מטת ארמית", "אל תגנו בלא קריאת שמע" ו"אל תעברו מאחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין", עניין שזוכה לדיון הלכתי מפורט.¹

הסוגיא פותחת בדברי רבא לבניו [1-4], המובאים אגב דברי אביי לבניו שבסוף הסוגיא הקודמת. כל אחד מן הדברים זוכה לדיון. לאחר מכן מובאות ברייתות בעניין מנהגי המדיים² והפרסים, משום שהמנהג "המדיי" הראשון המוזכר בפיסקא [8] מתקשר לדבר הראשון שאמר רבא לבניו [1].

עיוני פירוש

[2-1] אמר להו רבא לבניה: כשאתם חותכין בשר אל תחתכו על גב היד. איכא דאמרי משום סכנה ואיכא דאמרי משום קלקול סעודה

תמוה שעלה על דעתם של בני רבא לחתוך בשר על גב היד. הרי הסיכון להביא לדימום, שיש בו הן משום סכנה הן משום קלקול סעודה, ברור! וראה להלן, עיוני הפירוש לברייתא שבפיסקא [8], שם שיערנו שיש לגרוס בדברי רבא כאן "ביד" במקום "על גב היד", על פי המקבילות לברייתא ההיא. נראה שהגירסא "על גב היד" כאן היא שיבוש על פי שני דברים:

1 אותו דגם של סוגיית מעבר מצאנו גם להלן, בסוף החטיבה השנייה של אגדה בפירקין, בסוגיא לא, "יריב"ח משום ראב"י.

2 כך בסוגיא שלפנינו. וראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [8].

א. הנאמר בברייתא שם בעניין נשיקה: "כשנושקין אין נושקין אלא על גב היד".
 ב. דברי אביי (גירסת הדפוס: רבי יהושע בן לוי) לבניו בסוף הסוגיא הקודמת: "הזהרו בורידין". הכוונה היתה להזהיר לשחוט את הורידין, אבל אפשר שגרסן שראה את הדברים שם בסמוך לדברים כאן פירש "הזהרו בורידין" כשאתם חותכים את הבשר "ביד", דהיינו "על גב היד", ובניסיון להבהיר שהתחילית ב- במילה "ביד" היא בי"ת המיקום ולא בי"ת האמצעי, המיר את הביטוי "ביד" ב"על גב היד".

אך לפי דברי רבא המקוריים אין לטרוף את הבשר ביד אלא יש לחותכו בסכין – אם משום סכנה אם משום קלקול סעודה. את הסכנה למסובין במגע ידו של הטורף יש להבין על פי דברי אביי בבבלי חולין קז ע"ב, שיש לחשוש ל"שיבתא", רוח רעה ששולטת בידיים שאינן נקיות, ולחייב את המאכיל שלא נטל ידיו שחרית ליטול קודם ההאכלה. ובבבלי חולין קה ע"ב אומר אביי כדלהלן:

אמר אביי: מריש הוה אמינא, האי דלא שקיל מידי מפתורא כי נקיט איניש כסא למישתי, שמא יארע דבר קלקלה בסעודה. אמר לי מר: משום דשריא רוח רעה עלייהו.

ודומה שגם דברים אלו יש להבין כלקיחה מן השולחן ביד, דהיינו לטרוף את האוכל מצלחת ההגשה, ביד. מראש חשב אביי שהבעיה היא קלקול סעודה (דהיינו, שאחד המסובים יקפיד וישפוך את כוסו), עד שסיפר לו רבה את עניין השד. וכך יש לפרש גם אצלנו: קלקול סעודה הוא הקפדה של אחד האורחים,³ וסכנה היא סכנת הרוח הרעה השורה בידיים לא נקיות.⁴

[6-3] ואל תשבו על מטת ארמית, ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. ואל תשבו על מטת ארמית, איכא דאמרי לא תגנו בלא קריאת שמע ואיכא דאמרי דלא תנסבי גיורתא, ואיכא דאמרי ארמית ממש, ומשום מעשה דרב פפא. דרב פפא אזל לגביה גויה. הוציאו לו מטה, אמרו לו: שב. אמר להן: איני יושב עד שתגביהו את המטה. הגביהו את המטה ומצאו שם תינוק מת. מכאן אמרו חכמים: אסור לישוב על מטת ארמית

"דרב פפא אזל לגביה גויה... על מטת ארמית" חסר בכל כתבי היד פרט לכתב יד מינכן, ושם הדברים מוקפים ונאמר: "אינו מלשון התלמוד ופירוש הוא". הפירוש נוסף גם בגיליון בכתב יד פירנצה. וראה רש"י ד"ה מעשה דרב פפא, שמספר את הסיפור במילים אחרות, כאילו הסיפור עצמו חסר בגמרא שלפניו, וראה תיעוד נוסף כיוצא בזה של הראשונים בדקדוקי סופרים על אתר. ללא התוספת "דרב פפא אזל לגביה גויה... על מטת ארמית", שאינה מדברי הגמרא כלל, יש בגמרא שלושה פירושים ל"ואל תשבו על מטת ארמית": לא תגנו בלא קריאת שמע, לא תנסבי גיורתא, וארמית ממש ומשום מעשה דרב פפא. ונראה ש"ארמית ממש" פירושו שאין לשבת על מיטה של ארמית שמא יחשדו בו בדבר אחר, ואולי המעשה דרב פפא המקורי היה סיפור כזה, ומחמת כבודו פירשו הגאונים והראשונים שמדובר בחשד מסוג אחר.

מה ראו להוציא את הביטוי "אל תשבו על מטת ארמית" מפשוטו כבר בתלמוד עצמו, ולהביא את שני הפירושים האחרים: "לא תנסבי גיורתא" ו"לא תגנו בלא קריאת שמע"? אפשר שעוד לפני הראשונים רצה בעל הסוגיא להציע אפשרויות אחרות בפירוש "אל תשבו על מטת ארמית",

3 דומה שההקפדה איננה, כדברי רש"י שם בחולין, "שמא יכעס השותה שחפץ באותו דבר הניטל", אלא הקפדה על עצם הטריפה ביד, שאינה אסתטית, ואינה משאירה מנות יפות לשאר המסובים הרוצים ליטול.

4 וקצת קשה, שהרי על פי מסקנת הסוגיא בחולין קז ע"ב אין המאכיל חייב בנטילת ידיים, ומן הסתם, האוכלים בסעודה משותפת נטלו את ידיהם לפני האכילה. ואפשר שמדובר בבשר דווקא, שאין נוטלין לפני ידיים, או שרבא חלק על דברי הסוגיא שם בעניין נטילת ידיים או שהוא ביקש מבניו להקפיד על כך שמא אחד מן המסובים לא נטל ידיו.

משום שלא רצה להעלות על דעתו אפשרות שבני רבא ייחשדו בישיבה על מיטת ארמית ממש או בחשד שעלול להסתעף מכך. על ריבוי הגרים במחוזא בימי רבא מעיד רבא עצמו, בבבלי קידושין עג ע"א:⁵

דרש רבי זירא במחוזא: גר מותר בממזרת. רגמוהו כולי עלמא באתרוגיהו. אמר רבא: מי איכא דדריש מילתא כי הא בדוכתא דשכיחי גיורין? דרש רבא במחוזא: גר מותר בכונהנת. טענהו בשיראי. הדר דרש להו: גר מותר בממזרת. אמרו ליה: אפסידתא לקמייתא! אמר להו: דטבא לכו עבדי לכו. אי בעי מהכא נסיב, ואי בעי מהכא נסיב.

בין השורות בסיפור זה ניתן אולי להבין שפיו ולבו של רבא לא היו שווים בנוגע לגרים, והוא התנגד לדברי רבי זירא בעיקר מטעמים של יחסי ציבור, ולא מחשש לעלבונם של הגרים עצמם. ואולי משום כך, כשחיפש העורך פירוש אלטרנטיבי ל"אל תשבו על מטת ארמית" מחמת כבודם של בני רבא, בחר בפירוש "לא תנסבי גיורתא", למרות קשריו הענפים של רבא עם גרים.⁶

דומה שהעורך הוסיף את הפירוש השני: "לא תגנו בלא קריאת שמע", כניסיון לקשור בין חטיבת האגדה המסתיימת כאן לבין עיקר עניינו של הפרק, קריאת שמע, ובמיוחד לנושא הסוגיא הבאה: קריאת שמע על ידי אלו שנשארו ערים כל הלילה ונזכרים לקרוא שמע רק לקראת בוקר. ראה לעיל, מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

[7] ואל תעברו אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור לו לאדם שיעבור אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללין. אמר אביי: ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא, אבל איכא פתחא אחרינא, לית לן בה. ולא אמרן אלא דליכא בי כנישתא אחרינא, אבל איכא בי כנישתא אחרינא, לית לן בה. ולא אמרן אלא דלא דרי טונא ולא מנח תפילין, אבל איכא חד מהנך, לית לן בה

באוקימתות של אביי רבו הגירסאות ונחלקו העדים בסדר האלמנטים, ומקצתם חסרים במקצת העדים. פרט לאלה המוזכרים כאן, גורסים כתבי יד מינכן ופריז: "לא אמרן אלא דליכא בי עשרה, אבל איכא בי עשרה, לית לן בה", וכתב יד אוקספורד גורס: "לא אמרן אלא דלא רכיב אחמרא, אבל רכיב אחמרא, לית לן בה".

כבר העיר אביי הערות דומות על מימרת רבי חלבו בשם רב הונא, לעיל סוגיא טו בפירקין, "א"ר חלבו א"ר הונא, ו ע"ב:

אמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע, שנאמר: סביב רשעים יתהלכון (תהלים יב ט). אמר אביי: לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא, אבל מהדר אפיה לבי כנישתא, לית לן בה.

ניסיונו של אביי לסייג את ההתנגדות למעבר ליד בית הכנסת ואי כניסה לתוכו, נובע מגישתו הכללית המעדיפה תפילת יחיד על פני תפילה בצבור. ראה לעיל, הדיון בסוגיא יח, "בית הכנסת", במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה" ובעיוני הפירוש לפיסקא [26]. לכן מגביל אביי את המקרה הבעייתי של מעבר ליד בית הכנסת למקרה שבו ייחשד האדם בכך שאינו מתפלל כלל. ראה מה שכתבנו לעיל, בעיוני הפירוש לסוגיא טו, "א"ר חלבו א"ר הונא", פיסקאות [15-14].

5 על תופעת הגיור בבבל בכלל ובמחוזא בפרט נכתב רבות. ראה י' גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, עמ' 137-148.

6 ראה תיעוד אצל גפני שם, עמ' 140-141.

ולא אמרן אלא דליכא פתחא אחרינא, אבל איכא פתחא אחרינא,
לית לן בה

ראה לעיל, סוגיא יח, "בית הכנסת", עיוני הפירוש לפיסקאות [10-11].

ולא אמרן אלא דלא דרי טונא ולא מנח תפילין, אבל איכא חד מהנך,
לית לן בה

נראה שגם המחמירים בעניין תפילה בציבור לא ביקשו מהפועלים להתפלל בציבור; ראה להלן, טז ע"א. בימינו היינו מצפים ממי שמניח תפילין והולך לכיוון בית הכנסת שייכנס פנימה ויתפלל שם, אבל אביי רואה בהנחת תפילין סימן לכך שהעובר ליד בית הכנסת כבר התפלל. זאת משום שבתקופת התלמוד, מי שהניח תפילין הניח אותן כל היום, החל משעת קריאת שמע של שחרית (ראה להלן, יד ע"ב-טו ע"א), כך שיש להניח שמי שמסתובב ברחוב כשתפילין לראשו כבר התפלל בשעת הנחת התפילין.

[9-8] תניא, אמר רבי עקיבא: בשלשה דברים אוהב אני את המדיים –
כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא על גבי השולחן, כשנושקין אין
נושקין אלא על גב היד, וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה. אמר רב
אדא בר אהבה: מאי קראה? וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה
אל צאנו (בראשית לא ד).

מקבילות לדרשה זו מצאנו במדרשי ארץ ישראל. נביא את לשון בראשית רבה עד ד:

אמר רבן שמעון בן גמליאל: בג' דברים אני אוהב בני מדי [ברוב העדים והמקבילות: "בני המזרח"
או "בני מדינחא"] – שאין מושכין ואוכלין אלא חותכים ואוכלין, ואין נושקין בפה אלא ביד, ואין
מתייעצים אלא בשדה. ההוא דכתיב: וישלח יעקב וגו'.

ונראה שהגירסא המקורית היתה "בני המזרח" או "בני מדינחא", אלא שבהשפעת דברי רבן
גמליאל בפיסקא הבאה על הפרסים, שונתה המילה "מדינחא" ל"מדיים", וגירסת הבבלי מצאה
את דרכה גם למקצת העדים הארץ ישראלים. ונראה שהכוונה גם כאן למנהגי האימפריה
הפרסית (ולאו דווקא מדי), בניגוד למנהגי האימפריה הרומית, שהיו מוכרים בארץ ישראל.

כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא על גבי השולחן

תמוה שהתנא היה צריך להרחיק לכת עד למזרח כדי למצוא מי שחותך בשר על גבי השולחן.
איפה חתכו את הבשר בארץ ישראל? ובנוסח בראשית רבה דלעיל (כתב יד לונדון) מצאנו "שאין
מושכין ואוכלין אלא חותכים ואוכלין", דהיינו בסכין ולא בידיים, וכן בכתבי היד הטובים
האחרים של בראשית רבה.⁷ אך יש גורסים גם בקטע ההוא "נושכין" במקום "מושכין", וברוב
המקבילות מצאנו כיוצא בזה, דוגמת "אין חותכין אלא בסכין ולא בפה"⁸ או "אין נושכין בשר

7 ראה באפרט ובפירוש של תיאודור אלבק על אתר, עמ' 859.

8 תנחומא בובר, חוקת יא.

בשיניהם אלא בסכין⁹ או "ואין נושכין בפה אלא חותכין בסכין"¹⁰ ואפשר שגירסת הבבלי כאן: "אין חותכין אלא על גבי השולחן", באה למעט נשיכה בפה. אך נראה שהאזהרה התמוהה של רבא לבניו: "כשאתם חותכין את הבשר אל תחתכו על גב היד" היתה במקורה: "... אל תחתכו ביד [אלא בסכין]", וכגירסת כתב יד לונדון בבראשית רבה: "שאיין מושכין... אלא חותכין...". וראה לעיל, עיוני הפירוש לפיסקא [1-2].

[11-10] תניא, אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים –
הן צנועין באכילתן, וצנועין בבית הכסא, וצנועין בדבר אחר. אני
צויתי למקודשי (ישעיה יג א) – תני רב יוסף: אלו הפרסיים המקודשין
ומזומנין לגיהנם

הפסוק "אני צויתי למקודשי", ישעיה יג ג, עוסק בבירור הפרסים, שכן מדובר במשא בבל של ישעיהו, שבו הוא מתאר את מפלת בבל, ובבל אכן נפלה בידי הפרסים, המתוארים על ידי הנביא כמקודשי ה'. כדרכו בכמה מקומות הביא בעל חטיבות האגדה בפירקין כאן שתי דעות מנוגדות זו לצד זו בעניין הפרסים "המקודשים", שכן נראה שגם דברי רבן גמליאל היו במקורם פירוש למילה "מקודשי", והוא פירש "מקודשי" כפשוטו, לשון צניעות. אך רב יוסף, שנטייתו האנטי פרסיות ניכרות גם במקומות אחרים, פירש "מקודשין ומזומנין לגיהנם".

במקומות אחרים מצאנו התייחסות שלילית ספציפית של רב יוסף למנהגי האכילה ויחסי המין של הפרסים. כנגד צניעותם באכילה, המצוינת לשבח על ידי רבן גמליאל (וראה גם בבלי ברכות מו ע"ב), מצאנו בשם רב יוסף: "וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב (דניאל ז ה) – ותני רב יוסף: אלו פרסיים, שאוכלים ושותים כדוב...". (בבלי מגילה יא ע"א; קידושין עב ע"א; עבודה זרה ב ע"ב). ורב יוסף אוסר במפורש להתנהג ביחסי מין כמנהג הפרסים: "תני רב יוסף: שארה (שמות כא י) – זו קירוב בשר, שלא ינהג בה כמנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן" (בבלי כתובות מח ע"א). לעומת זאת, כנראה לא מצא רב יוסף דופי בבתי הכסא של הפרסים, שהיו יעילים וסניטריים במיוחד, וכדברי רבא להלן כו ע"א: "הני בתי כסאי דפרסאי, אף על גב דאית בהו צואה, כסתומין דמו".

9 תנחומא בובר, ויצא כד.

10 קהלת רבה ז כג.